

УДК [82-1 (093)] О.Теліги
Надія Миронець

ПОЕТИЧНА, ПУБЛІЦИСТИЧНА ТА ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА ОЛЕНИ ТЕЛІГИ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

У статті на основі аналізу поетичних, публіцистичних творів та листів О. Теліги показано, як у них відображені її світогляд, культурний рівень, літературні уподобання, риси характеру, окремі факти біографії, а також умови життя на різних етапах, атмосфера в літературних колах української еміграції в Польщі 1930-х років та обстановка в окупованому німцями Києві. Зроблено висновок, що творча спадщина О. Теліги є важливим історико-культурним джерелом для істориків та літературознавців.

Відома поетеса, публіцистка, громадська діячка Олена Теліга, життя якої в 35 років обірвала куля гестапівця у Києві у Бабиному Яру, залишила невелику за обсягом творчу спадщину. До сучасного читача дійшло 38 її поезій, одне оповідання, 16 публіцистичних творів та рецензій, 65 листів. Однак інформаційний потенціал творів та епістолярію Олени Теліги досить великий, хоч і не освоєний ще в повній мірі науковцями. Значна література про Олену Телігу¹ стосується, в основному, її біографії та поетичної творчості, всього кілька розвідок присвячено її публіцистиці та літературно-критичним статтям². На епістолярну спадщину Олени Теліги дослідники звернули увагу після опублікування її листів до Наталі Ливицької-Холодної з ґрунтовними коментарями Марти Скорупської³, а також нових знахідок – листів до Дмитра Донцова, Івана Кабачкова, Богдана-Ігоря Антонича, Ксенії Світлик та Дарії Беч⁴. Усі ці листи опубліковані в книзі «Олена Теліга. Листи. Спогади», два видання якої в останні роки побачили світ⁵. Автор даної статті доклав багато зусиль

для того, щоб розшукати документи, листи, твори О.Теліги і останнім часом опублікувати дві великі праці, присвячені творчості поетки.

Проте відсутня спеціальна робота, в якій би розглядалася цінність усієї творчої спадщини Олени Теліги як історичного джерела. Мета даної статті – привернути увагу дослідників саме до цього аспекту вивчення її творчості.

Художні твори будь-якого письменника є джерелом для вивчення його життя, світогляду, який свідомо чи несвідомо в них виражений. Інформаційний потенціал цього джерела може бути використаний більш ефективно, якщо є можливість залучити й інші види джерел, зокрема епістолярій. Адже в приватних листах, адресованих, як правило, близьким людям, автор відверто висловлює свої думки і настрої.

Олена Теліга як особистість з притаманними їй рисами творчої особи найповніше розкрилася в листах до Наталі Лівницької-Холодної, написаних у 1932 – 1933 рр., коли їх пов'язувала тісна дружба. Про відвертість і щирість цих листів свідчила сама Теліга в одному з них: «Для мене писати тобі – найбільша радість. Це ж для мене незнана розкіш – ділитися з кимось, а головне з жінкою, всім... Це так гарно не ховати нічого в своїй душі»⁶.

Саме ці листи допомагають краще зрозуміти світогляд Олени Теліги і відтворити її живий образ. Ю.Шерех слушно зауважив, що для того, щоб за міфом знайти образ людини, якою вона була, за сьйвом ореолу розгледіти блиск живих очей, – «ніщо так не допомагає, як автентичні самоосвідчення, нерозраховані на те, щоб їх виносити чи то на базар, чи до пантеону. Листи Олени Теліги з їхнім відтворенням щоденного життя, його настроїв і клопотів тут ціни не мають»⁷.

Світогляд О.Теліги як націоналістки, особи, що жила реаліями повсякденного життя, формувався поступово під впливом українського середовища в еміграції, читання літератури, зокрема, творів Д.Донцова, а пізніше й безпосереднього спілкування з ним. Усвідомивши себе українкою, вона, вихована на російсь-

кій культурі, намагалася всіляко підкреслювати свою «українськість», її ставлення до людей навіть у особистому спілкуванні значною мірою визначалося тим, наскільки та людина була національно свідомою. Як свідчать її листи, будь-яку щиру прихильність до України і роботу заради української справи вона цінувала дуже високо. Обмінюючись у листах з Н.Лівицькою-Холодною своїми оцінками спільної знайомої, вона писала: «Знаю, дороженька, що ти їй найбільше закидаєш те, що вона є «слабою» українкою. Але, Натусь, не обвинувачуй її дуже. Не забувай, що по походженню вона не є чистою українкою, а до того це є жінка типу «інтернаціонального», яка справам нації уділяє небагато часу. Але вір мені, вона не є цілковито пасивною. Знаю чудово, яку війну вона мала зі своїм добрим знайомим чехом-русифілом. Знаю, як вона його усвідомлювала, як боронила справу нашого руху, як вишукувала різні твори в англійській, французькій і чеській мові, де б мова шла про існування укр[аїнської] нації, щоб подарувати потім цьому знайомому, зробивши до них жовто-блакитні обкладинки. А багато наших жінок-українок, які є такими свідомими в українському товаристві, мовчать вперто при представниках чужої нації. І не лише жінки, а і чоловіки!»⁸

Про себе і про Н.Лівицьку-Холодну О.Теліга впевнено писала: «Наша «українськість» не підпадає під жодні вітри, не йде на жодні компроміси»⁹.

О.Теліга була переконана в тому, що вибороти власну державу зможе лише сильна нація, згуртована волею до перемоги, і завдання українських патріотів, а насамперед майстрів слова, вбачала в тому, щоб готувати себе і всю націю до такої боротьби. Ці мотиви звучать у багатьох її поетичних і публіцистичних творах, у листах. Тож ми бачимо, як через листи О.Теліги можна охарактеризувати окремі риси просопографічного портрету осіб, з якими вона спілкувалася.

У своїй поетичній творчості О.Теліга слово «Україна» вжила лише один раз, у вірші «Пломінний день», що є останньою частиною триптиха («Чужа весна», «Сонний день», «Пломінний

день»), але саме в цьому творі вона заявила про свою життєву позицію поетеси-патріотки, що опинилася в чужій країні, серед чужих людей, в обстановці, яка породжувала ілюзію, ніби можна «легко жити без великих хотінь». Але таке життя – не для неї, вона готова поринути в бурхливий водоспад життя, готова до самопожертви в боротьбі за Українську державу.

*Хоч людей довкола так багато,
Та ніхто з них кроку не зупинить,
Якщо кинути в рухливий натовп
Найгостріше слово – Україна.*

Вона прагнула своїм полум'яним поетичним словом піднести дух нації, запалити, повести за собою інших:

*Хай мій клич зірветься у високість
І, мов прапор в сонці, затріпоче... [С.21].*

У цьому вона бачила місію не лише свою, а всього націоналістичного мистецтва, яке, на її переконання, тим успішніше виконає свою місію виховання, гуртування нації, чим вищого художнього рівня досягне, а не буде прямим проголошенням політичних гасел. Про це вона писала в рецензії на поетичну збірку Є.Маланюка «Перстень Полікрата», де підкреслила: «Маланюк є поетом націоналістичним. Лише не в розумінні тенденційно-політичному...» «Ся поезія, – пише вона далі, – не має нічого спільного з бляшаною бомбастикою, на яку так охоче наші критики прикріплюють завжди етикетку націоналізму...»

Бо оскільки та «націоналістична» поезія здушує все найбільш живе у металевій мертвоті тріскучих слів, оскільки поезія Маланюка навіть метал меча оживлює молитвою і силою духу злютовує розум й серця безсмертних мертвих, що мають збудити мертвих живих» [С.129].

У статті «Книжка – духовна зброя» вона наголошувала на тому, що слово має стати близько коло зброї, воно повинно «і з нею бути і для неї!» [С.137] і разом з тим застерігала, що не можна недооцінювати войовничу силу слова, треба з ним поводитись обережно. Українське мистецтво, наполягала вона в статті «Прапори духа», «ніколи не було й не сміє бути лише агіткою»,

тільки своїм змістом, а й стрункою і незнищимою формою воно має підхопити і піднести високо «прапори найліпшого вияву нашої національної духовости» [С.162, 163].

Особливістю інтимної лірики О.Теліги є її пасіонарність¹⁰. А яскравим зразком – «Вечірня пісня», лірична героїня якої вбачає свою місію в тому, щоб свою ніжність передати коханому як найміцнішу зброю для боротьби: «Тобі ж подарую зброю: / Цілунок гострий, як ніж» [46].

Творчість О.Теліги, а також її самопожертва в окупованому німцями Києві заради вірності національній ідеї та своїм моральним принципам засвідчують, що її світосприйманню був близький заклик Д.Донцова боротися «фанатично», «безкомпромісно», «безоглядно». Про готовність піти «хоч на смерть» вона заявила у вірші «Мужчинам» [С.18]; з поезії «Чоловікові» бачимо, що їй більше імпонують «Блискавок фанатичні очі, А не місяця мрійний спокій» [С.34]; вона впевнена, що «Тільки тим дана перемога, Хто у болі сміється зміг» [С.35], а про свою власну долю молилась, щоб Бог послав їй «найбільший дар: Гарячу смерть – не зимне умирання» [С.50]. Отже, для просопографічного портрету поетки можна записати, керуючись даними цих джерел: вірність ідеї націоналізму, безкомпромісність при її відстоюванні, жертвність і фанатична відданість ідеї, за яку пішла на смерть.

Разом з тим, аналіз публіцистичних творів О.Теліги різних років дає можливість прослідкувати, як еволюціонувала вона у своєму світогляді від запальної апологетки Д.Донцова до гнучкого політика, що хоч і шанує вчителя, однак сміливо висловлює свою позицію, яка не у всьому буквально відповідає його постулатам. Про це свідчить зміна ставлення О.Теліги до понять «фашизм» та «гуманізм». Якщо у статтях «Якими нас прагнете?» (1935), у рецензії на брошуру Юрія Липи «Українська Доба»(1936), «Сила через радість»(1937) досить часті згадки фашистів і посилання на досвід тогочасних Італії та Німеччини, бо вона, як і майже всі «вісниківці», віддала данину захопленню фашистською ідеологією як такою, що, на їхню думку, здат-

на була протистояти більшовизму, то в статті «Партачі життя», написаній у 1941 р., таких посилянь уже немає. Якщо в публіцистиці довоєнного періоду вона безапеляційно стверджувала, що лібералізм з гуманністю «вже раз назавжди здискредитовані в очах сучасного покоління, з огляду на ту ганебну гальмуючу роль, яку вони відіграли в нашій визвольній боротьбі» [С.121] («Сліпа вулиця», 1938), то в час страшного кровопролиття Другої світової війни вона прийшла до висновку про необхідність «цінити життя кожного українця, а тим більше тих, хто змагається за нашу батьківщину» [С.176] («Братерство в народі», 1941). О.Теліга, однак, залишилася незмінною у своїй ненависті до ворогів української нації. Тож гнучкість Теліги – політика, яка їй притаманна, пояснюється природною здатністю поетки, що здобувала досвід, прийти до переоцінки приречених свого часу понять.

Певні висновки щодо еволюції світогляду О.Теліги, а також щодо її творчої лабораторії, дозволяє зробити комплексний аналіз усієї її спадщини. Зокрема, історія написання і публікації одного з її пророчих віршів «Поворот», яка розкривається в листах до Н.Лівицької-Холодної, дає підстави для висновку про не повне співпадання її світосприймання з крайнощами ідеології Д.Донцова. З листів дізнаємося, що вірш був написаний весною або на початку літа 1932 р.¹¹ і його О.Теліга надіслала Д.Донцову для «Літературно-Наукового Вістника». Але саме в той час журнал перестав виходити, і в одному з листів вона переслала вірш Н.Лівицькій-Холодній. Це дає можливість порівняти первісний авторський текст поезії з опублікацією у «Вістнику» (1933.– Кн. 3.– С. 163), які дещо відрізняються. Опублікований текст був поділений на строфи, змінено окремі рядки, пунктуаційні знаки. Не відомо точно, хто вніс ті зміни, але якщо врахувати, що подрузі О. Теліга надіслала вірш після того, як відіслала його в журнал, то можна зробити припущення про «руку редактора». Цікавими здаються зміни, що їх зазнав перший рядок останньої строфи поезії «Поворот». Так, у листі до Н.Лівицької-Холодної він мав такий вигляд:

Заметемо піском любови межі...

У «Вістнику», внаслідок редагування, він набув вигляду:

Заметемо піском глибокі межі...

Випало ключове для О.Теліги слово «любови» і, власне, зник образ. У скороченому варіанті тексту поезії «Поворот», вміщеному у редагованій Уласом Самчуком газеті «Волинь» за 21 вересня 1941 р., коли в редакції газети працювала й О.Теліга, це слово було відновлене, але в іншому образному контексті – замість «піском любови» з'явилося «вогнем любови». Саме цей варіант поезії передруковувався нами і в посмертних збірках О.Теліги.

Можна стверджувати, що образи «вогню любові», «злиття зі своїм народом» символічно відтворюють Теліжине розуміння засобів досягнення поставленої національної мети. Адже ці образи зустрічаються як у вірші «Поворот», так і в статті «Розсипаються мури». Остання строфа вірша звучала так:

Заметемо вогнем любови межі.

Переїдемо убрід бурхливі води,

Щоб взяти повно все, що нам належить,

І злитись знову зі своїм народом [С.23].

А у згаданій статті, опублікованій у газеті «Волинь» 5 жовтня 1941 р., говорячи про методи підходу до українців зі Східної України, О.Теліга наголошувала: «Ми ж не йдемо накидати згори якусь нову ідею чужому середовищу, лише зливаємось зі своїм народом, щоб спільними силами, великим вогнем любові, розпалити знов ті почування, які ніколи не загасали: почуття національної спільноти і гострої окремішності» [С.157].

Як бачимо, при зіставленні творів О.Теліги різних жанрів впадає в око повторення образів, що зустрічаються в них. Це може бути предметом дослідження для літературознавців, оскільки залучення різного виду джерел дає можливість прослідкувати, які мотиви були спонукальними для появи тієї чи іншої ідеї твору, як виникав, шліфувався і використовувався художній образ. Тут же, крім уже згаданих, звернемо увагу й на образ «засипати межі», який зустрічається як у вірші «Поворот»,

так і у «Відозві ОУН», написаній після підступного вбивства О.Сеника-Грибівського і М.Сціборського, і це, до речі, є підтвердженням того, що одним із авторів відозви була О.Теліга, яка наголошувала на необхідності «не поглиблювати, а засипати межі, вириті злочинною рукою в середині Організації» [С.173]. Для джерелознавців, що відтворюють притаманні образу Теліги риси, – то один з аргументів ставлення поетики до «слова – зброї», що має виконувати функцію провідника ідеї, за яку вона стоїть.

І ще один приклад з історії написання тієї ж поезії «Поворот». З листів О.Теліги видно, що спонукальним мотивом для її написання були почуття, які вона в той час переживала: бездомність, ностальгічна згадка про Київ, Політехнічний інститут, на території якого пройшла її рання юність. «Цей вірш я, дійсно, писала «нервами», і мені боляче було б, якби цей мій настрій ти не зрозуміла», – зізнавалася вона подрузі у листі від 8 жовтня 1932 р.¹² У наступному листі, розвиваючи цю думку, вона пригадала проведені в Києві роки, своє перше захоплення, ще раз подумки уявила повернення до улюбленого рідного міста і повторила свою думку майже тими самими словами, які заримувала в «Повороті»: «Боже мій! Приїхати до Політехніки! Усе нове... інші обличчя, а ті, старі, такі змінені, а може, й непривітні.

Багато дорогих вмерло, решта – змінилася.

О, Натусь, дійсно, серце могло б розірватись»¹³.

А у вірші читаємо такі рядки: «Подумать тільки: наші села й люди, / А завтра прийдемо – до свого міста! / Захоплять владно зголоднілі груди / Своє повітря – тепле та іскристе!» Та разом з тим душу наповнює тривога: «Та звідкись сум зловіщий вітер вишле, / Щоб кинуть серце у крижаний протяг: / Усе нове... І до старої вишні / Не вийде мати радісно напроти...»; «Чекає все: і розпач, і образа, / А рідний край нам буде – чужиною» [С.23].

Порівняння текстів листа О.Теліги до Н.Лівицької-Холодної, у якому вона звіряється подрузі у своїх почуттях до Д.Донцова, та вірша «Не любов, не примха й не приго-

да...», який у пізніших публікаціях друкувався з присвятою «Д. Д.» (Д.Донцову), виявляє повтори окремих поетичних образів, зворотів і допомагає зрозуміти характер стосунків поетеси й редактора, які були, очевидно, не тільки діловими. У листі, розповідаючи про своє «*сильне і дуже щире*» почуття до Д.Донцова, вона писала: «Не мені зорієнтуватися в тому, що це є: кохання, обожання, приязнь, чи захоплення, чи не те, не друге й не третє, але це почуття є таке глибоке, що ти, коли любиш мене, мусиш раз назавжди з ним погодитися і не ставитися до нього легковажно...»¹⁴. А у вірші читаємо: «Не любов, не примха й не пригода – / Ще не всьому зватися дано!» «Не любов, не ніжність і не пристрасть... / Але серце – збуджений орел!» [С. 33]

Історію написання вірша «Не треба слів, хай буде тільки діло...» допомагає встановити лист авторки до Н.Лівицької-Холодної від 16 червня 1933 р., в якому вона повідомила, що написала його під враженням статті В.Стерницького «Стиль нового покоління»¹⁵, і стає очевидним, що вірш є полемікою з основними положеннями цієї статті, що його перша строфа – це заримована, взята в лапки цитата із В.Стерницького, а не позиція О.Теліги:

*«Не треба слів. Хай буде тільки діло.
Його роби – спокійний і суворий.
Душі не плутай у горіння тіла,
Сховай свій біль. Стримай раптовий порив».*

Між іншим, нерідко у статтях і виступах, присвячених О.Телізі, ці слова цитуються як такі, що виражають її життєву позицію, і не звертається увага на те, що за процитованою тезою йде антитеза, і позиція О.Теліги – в ній:

*Але для мене – у святім союзі
Душа і тіло, щастя з гострим болем* [С.28].

Ключовою у світогляді О.Теліги була ідея незалежної української держави, пошук шляхів боротьби за її утвердження. Особливо гостро ця проблема постала напередодні нападу Німеччини на Радянський Союз. О.Теліга вирішила повернути-

ся до Києва, щоб «злитись знову зі своїм народом» [С.23], розділити з ним його долю. Не бажала служити ніякому ворогові своєї Вітчизни («О краю мій, моїх ясних привітів / Не діставав від мене жодний ворог» [С.28]), але разом з тим вважала, що в конкретній ситуації, яка склалася, треба було спробувати використати зіткнення ворожих сил для боротьби за власну державу, за відродження рідної мови і культури. Її тогочасні настрої виражені у виголошених рефератах «Вступне слово на Академію в честь Івана Мазепи» та «Партачі життя».

Для О.Теліги І.Мазепа – «символ справжнього голови держави і символ змагання за її суверенність», адже він уже у свій час розумів, «що таке держава і що таке нація», «розумів, що держави стоять не на династії, а на внутрішній єдності і силі народу». Вона підкреслювала, що І.Мазепа бачив силу нації не лише в озброєнні військовому, а і в духовному, він був тим незламним духом, що «вів свій нарід з безнадійної руїни до тієї незалежності, яка і досі для нас всіх є найвищою метою» [С. 134].

Звернення до постаті І.Мазепи було для О.Теліги нагодою ще раз привернути увагу до проблеми ролі в історії провідників і маси. Вона висловила своє переконання, що «народня маса завжди готова до чину, тільки треба вміти її попровадити, бо народня маса завжди – чародійний музичний інструмент, на якому великий мистець дасть прекрасний, величний концерт, а в руках іншого цей інструмент буде або мовчати, або фальшувати безжалісно» [С. 130 – 131].

У доповіді «Партачі життя (До проблеми цивільної відваги)» О.Теліга говорила про необхідність шанувати своїх героїв, творити культ героїзму. «Бо чим вищий п'єдестал побудуємо для тих, що стали символом наших визвольних змагань, тим далі падатиме роз'яснююче світло від цього символу – тим ширші маси будуть бачити яскравий дороговказ для свого життя і своєї боротьби» [С.138]. Шануючи і підносячи національних героїв, необхідно, вважала вона, їхні думки й ідеї закріплювати в житті, готувати маси до сприйняття тих ідей, щоб могли вони зрозуміти вчинки своїх героїв і вони не здава-

лися їм дикими і безглуздими. О.Теліга була дуже стурбована тим, що в житті є багато його «партачів», тобто людей, не здатних захистити свою власну гідність і проявляти цивільну відвагу в щоденному житті, а без цього найсвятіша ідея не може перемогти [С. 140 – 144]. Великими взірцями людей цивільної відваги для неї були Тарас Шевченко, Микола Міхновський, Олена Пчілка, Леся Українка. Тобто йдеться про уміння Теліги помічати в інших притаманні ним високі людські риси і завжди в житті керуватися зразками шляхетних вчинків тих, хто став для неї взірцем.

Комплексний аналіз усієї творчої спадщини О.Теліги дає можливість скласти уявлення про її розуміння місця української жінки в житті суспільства, в боротьбі за націю і незалежну державу. Вперше вона чітко виразила свою позицію з цього питання в поезії «Мужчинам» (1932), яку вважала для себе програмною. Тут поетеса передала своє передчуття бою, що наближався, в який жінки зберуть своїх чоловіків. Власну місію, на її думку, жінки повинні бачити в тому, щоб дарувати чоловікам свою ніжність, віру в їхню міць і цим підтримувати бойовий дух. Братися за спис – не жіноча справа... Але, коли треба буде для здобуття перемоги, жінка стане поряд з чоловіком і піде з ним «хоч на смерть» [С.18].

Проголошені в цьому вірші ідеї О.Теліга розвивала в багатьох своїх поетичних і публіцистичних творах. Лірична героїня її «Вечірньої пісні» готова перебрати у свої долоні, всі тягарі, які пригнічують душу коханого, своєю ніжністю розтопити його тривоги, і цю ніжність передати як найміцнішу зброю для майбутньої боротьби [С.46].

У публіцистичних творах, зокрема, в статті «Якими нас прагнете?» вона в гострій полемічній формі докоряла українським письменникам і поетам, у тому числі й Є.Маланюкові – «найвизначнішому поетові нашої доби», за те, що в українській літературі не створено ідеального образу жінки-українки, а жіночі типи малюються двома кольорами: жінка-рабіня і жінка-вамп. Є ще, правда, й третій тип, зауважує вона: різка, енергійна, по-

збавлена сантименту, «жінка-товариш», але в ній «так мало жіночости, що – викликаючи пошану – ніколи не викликає любови й адорації» [С.85].

Для О.Теліги ідеалом української жінки, який найбільше відповідав добі і до якого вона сама намагалася наблизитися, була жінка, котра «вже не хоче бути ні рабинею, ні «вампом», ні амазонкою. Вона хоче бути Жінкою. Тільки такою жінкою, що є відмінним, але рівновартісним і вірним союзником мужчин в боротьбі за життя, а головне – за націю» [С.97].

Свої роздуми про місце жінки в громадському житті висловлювала вона і в листах, виражаючи скептичне ставлення до тих жіночих організацій, які ізолюються, «створять свій власний «баб'ячий» світ». «Лише в співпраці з чоловіками, а не замикаючися в тісні феміністичні організації, жінка може розвинути цілковито», – підкреслювала вона в листі до Н.Лівицької-Холодної від 16 серпня 1932 р.¹⁶ Ці думки вона пізніше розвинула і обґрунтувала у статті «Сліпа вулиця (Огляд жіночої преси)» (1938). Тож говорячи про образ Олени Теліги – жінки, потрібно вводити до її портрету риси привабливої, розумної, широко освіченої, думаючої особи жіночої статті.

Епістолярій та публіцистика О.Теліги – важливе джерело інформації про культурний рівень, літературні смаки і зацікавлення письменниці. Вже в одному з ранніх листів, а саме в листі до Д.Донцова від 17 жовтня 1928 р., відповідаючи, мабуть, на його запитання, вона повідомляла, що добре знає мови – російську, чеську та німецьку, французьку ж – гірше («лише читаю вільно»), а про українську писала так: «Але зараз я працюю над своєю рідною українською мовою, яку я, на жаль, знаю дуже недавно і над якою мені прийдеться багато попрацювати, щоб володіти нею як рідною»¹⁷. Додавимо від себе, що живучи пізніше в Польщі, вона досить добре оволоділа також польською мовою.

З цитованого вище листа дізнаємося і про тодішні літературні уподобання О.Теліги. «Із поетів Великої України (з тих, що Ви радили прочитати) я добре знайома з Рильським і люблю його,

читала Зерова, але лише тепер дістану і прочитаю Плужника та Філіповича»¹⁸. Щодо решти авторів, які Д.Донцов рекомендував їй прочитати, то повідомляла, що Бодлера і Рільке читала, що Гамсун і Зудерман – її улюблені автори, що досить добре знайома з чеською літературою і дуже любить Махара, а тих, з творчістю кого не знайома, обіцяє обов'язково прочитати.

Особливо багато оцінок прочитаного зустрічаємо в її листах до Н.Лівицької-Холодної. Адже читання було єдиною її втіхою під час перебування в глухому польському селі, звідки писала подрузі і ділилася враженнями: «Читаю тепер Тагора. Чи ти його любиш? Я – дуже!»¹⁹ Вміння високо оцінювати творчість своїх «братів по цеху», присуджувати їм з усією щирістю гучні епітети – то свідчення щедрості душі людини. А обирати серед вже визнаних суспільством осіб найкращих, то говорить про, передусім, добрий смак, вміння сприймати красу поезії відкритою душею.

О.Теліга уважно спостерігала за творчістю своїх друзів і знайомих поетів, намагалася прочитати все, що вони друкували, висловлювала з цього приводу свої відверті судження. 7 жовтня 1932 р. вона писала Н.Лівицькій-Холодній: «Чекала нетерпляче «Нову Хату», щоб прочитати твої вірші, вчора вона надійшла, але віршів твоїх нема. Знов якийсь незадоволення й розчарування». У цьому ж листі повідомляла, що хоче передплатити календар «Дніпро» на 1933-й рік, «бо там мають бути вірші О.Ольжича, Є.Маланюка, Ю.Липи й інших»²⁰. З листування дізнаємося, як високо цінувала вона їх поезію, хоч стосовно людських якостей двох останніх висловлювала неоднозначні оцінки.

З листів різного часу й до різних адресатів видно, як мінялися її оцінки творчості О.Ольжича. Н.Лівицькій-Холодній 15 липня 1932 р. писала: «...Мені здається, що ти занадто перецінюєш Ольжича. Я теж його люблю за оригінальність і якусь культурність його творчості, але чуття і йому брак. Одноманітні у нього все ж таки вірші і холодні, хоч і пересякнені патосом»²¹. А в листі до Б.І.Антонича від 6 квітня 1937 р. читаємо: «Є у мене та-

кий вірш, де я вертаюся з кав'ярні додому, після довгої розмови з чужинцем, до своєї кімнати, «де між книжок, не збагнуті для тебе, мені ж найближчі – Ольжич і Антонич»²².

Публіцистичні твори О.Теліги також свідчать про її широку обізнаність із вітчизняною та світовою літературою. Лише у статті «Якими нас прагнете?» вона згадує твори 34 авторів.

Листи О.Теліги містять важливу інформацію про її вдачу. Вони переконливо доводять, що радісний, оптимістичний настрій, життєрадісність, які струмують із багатьох поезій О.Теліги («Радість» [С.15], «Моя душа й по темнім трунку / Не хоче слухати порад, / І знову радісно і струнко / Біжить під вітер і під град» [С.32], «Махнуть рукою! Розіллять вино!» [С.40] та інші) не були штучними, а відповідали її характерові, який допомагав їй долати незгоди емігрантського життя. «Сумно буває, та й то часом, тяжко завжди, – писала Н.Лівицькій-Холодній, – але ледви я вириваюся хоч на годину в інший світ, напр[иклад] до тебе, в Прометей, в кав'ярню, я завжди буваю весела і на душі у мене робиться радісно, щиро радісно»²³. Вважала, що належить до такого типу людей, які не мають права сумувати, які «всіх дивують, коли перестають сміятися, а вже не дай Боже зажуритися – відразу ж у всіх насовується питання, чи я не хора»²⁴.

Епістолярій О.Теліги містить надзвичайно цінний матеріал для уточнення деяких фактів її біографії. Знайомство з її листами до Н.Лівицької-Холодної стало першим поштовхом для сумнівів у тому, що 1907 р. як рік її народження відповідає дійсності, а саме ця дата повторювалася у всіх її біографічних довідках від нарису О.Ждановича²⁵ до пізніших досліджень та енциклопедій²⁶. А О.Теліга в листі до Н.Лівицької-Холодної від 15 – 16 липня 1932 р. сповіщала: «21-го липня матиму 26 років і рівно 10-ліття перебування на еміграції»²⁷. Тут зразу два уточнення в біографічних датах: рік народження – 1906, а не 1907, і прибуття на еміграцію – 1922, а не 1923, як вважали раніше.

У листах і частково в поезії О.Теліги знайшли відображення умови її життя на різних етапах. Н.Лівицькій-Холодній вона де-

тально описувала, як бідувала у Києві за більшовицької влади, коли батько із старшим сином Андрієм емігрував разом з урядом УНР, а вона з матір'ю і братом Сергієм залишилися в Києві «без копійки» і змушена була тяжко працювати, щоб заробити собі на шматок хліба²⁸.

Про нелегкі умови емігрантського життя у Польщі, коли вона часто залишалася без роботи або змушена була перебиватися випадковими заробітками, а потім ділити з чоловіком побут глухого польського села без лікаря і елементарних зручностей, О.Теліга писала як у віршах («За кордоном» [С.16], «На п'ятім поверсі» [С.38 – 39], так і в багатьох листах до Н.Лівицької-Холодної²⁹.

Тільки короткий період перебування на Волині у товаристві гостинного Уласа Самчука, коли вона по дорозі до Києва зупинилася в Рівному, залишив враження «ідилічно-гоголівської вставки» на цьому шляху. З Рівного писала чоловікові Михайлові Телізі 17 жовтня 1941 р.: «Я особисто своїм побутом тут задоволена»³⁰.

З волинською ідилією контрастував окупований німцями Київ, який зустрів зловіщим крижаним вітром у прямому й переносному розумінні, як те й передбачала у вірші «Поворот». У листі до О.Лашенка О.Теліга писала 15 січня 1942 р.: «Мороз такий, що всі ми ходимо, як святі Миколи або снігові баби: волосся, вії, комір пальта, все робиться за хвилину білим! Замерзає вода у водопроводі, зі світлом і теплом все роблять експерименти: то включають, то виключають. Одним словом, є рішуче всі ті родзинки, які ми уявляли собі в зимовому житті в цьогорічному Києві»³¹. З усього переліченого виступає образ О.Теліги – досить невибагливої до шикарного чи то зручного життя, молодій жінки, яка навіть у випробуваннях на шляху до Києва зуміла знайти «іделічні вставки», А це – властивість оптимістичних натур.

Творча спадщина О.Теліги складає цінне джерело для вивчення атмосфери, що існувала в літературних колах української еміграції в Польщі 1930-х рр. Зокрема, лист О.Теліги до

Б.І.Антонича від 6 березня 1934 р.³² проливає світло на той конфлікт, який виник між групою «Ми», що видавала однойменний квартальник, і редактором «Вістника» та його прихильниками. Цей конфлікт привів до розриву дружніх стосунків між О.Телігою та Н.Лівицькою-Холодною, а обстановка у варшавських літературних і політичних колах відображена О.Телігою в поезії «Чорна площа» [С. 47].

Емоції, виражені поетесою в цьому творі, стають зрозумілишими, якщо врахувати, якого значення надавала вона справжній дружбі і які надії поклала у цьому плані на Н.Лівицьку-Холодну. У листах до неї читаємо: «Це старе і сантиментальне слово — дружба, і його люблять вживати часто. Але, не смійся, Натуся, я страшна ідеалістка і надаю цьому слову велике значіння. І я вірю твердо, що у нас з тобою буде справжня, хороша і глибока дружба...»³³ «Наша дружба — це дар, зісланий з неба...», — писала в іншому листі³⁴. Вона вважала, що справжня дружба вимагає бути щирими і вимогливими одна до одної і разом з тим обороняти подругу від будь-яких нападок зовні. Тим болючішим стало для неї розчарування, коли вони з колишньою подругою опинилися в різних ворогуючих таборах. То ж одна з рис Теліги — щирість, вірність, послідовність у дружбі з людьми, що тривали роками.

Як видно з листів, О.Теліга приділяла велику увагу вдосконаленню своїх моральних якостей. Висловлюючи враження від прочитаного твору польської письменниці Габрієли Запольської, яка дуже добре викривала жіночі негативні риси, вона писала, звертаючись до Н.Лівицької-Холодної: «...Ми з тобою мусимо кожний, найменший відрух цих рис виривати з корінням із своєї душі»³⁵.

Вона ніяк не могла примиритися з тим, що не всі письменники, як їхні спільні знайомі, так навіть і класики світової літератури у своєму особистому житті дотримувалися тих моральних принципів, які проголошували у своїх творах. «Звичайно, — писала вона, — життя одне, а творчість — друге, але для мене не зрозуміло, як можна виголошувати якісь ідеї і не служити їм?»

Після низки прикладів такої невідповідності вона зверталася до подруги: «Ми з тобою будемо старатися, щоб наші слова не розходилися з ділом»³⁶. Цю єдність слова і діла О.Теліги особливо цінувала в людях. У листі до приятельки Ксенії Світлик від 9 серпня 1936 р. вона ділилася враженнями, які справив на неї поет Сергій Кушніренко, і зазначала: «Буде з нього, здається, тип людини, що ми так мало маємо: яка вміє єднати слово з ділом»³⁷. У просопографічний портрет Теліги таки напрошується характеристика, яку можна окреслити словами – «ідеал – це здатність перетворювати своє життя невідступністю доведення власного до його вершин», або ж – «власне життя повинно відповідати тим його аспектам, які ти пропагуєш у власних творах.»

Листування дає велику інформацію про оточення О.Теліги, про її ставлення до людей, які спілкувалися з нею. Багато теплих слів висловила вона в листах на адресу своїх подебрадських друзів Зої Плітас, першої дружина Є.Маланюка, яку вона дуже любила за її доброту й «українськість»³⁸, поета, прозаїка і вченого Леоніда Мосендза, дружбою якого і його думками про свої твори дуже дорожила, цікавилася його творчістю, співчувала його тяжкому здоров'ю і матеріальному становищу, допомагала, чим могла³⁹, і присвятила йому свій вірш «Лист» [49, 71 – 73].

У 1932 – 1933 рр. у колі спілкування О.Теліги, крім згаданих, були також: Юрій і Софія Матушевські⁴⁰, з якими також була знайома ще під час проживання в чеських Подебрадах, де обоє навчалися в УГА, а тепер жили у Варшаві; Левко Лукасевич, який працював доцентом на кафедрі економічної географії у Східному інституті у Варшаві, був активним членом української секції Слов'янського товариства, членом якого один час була О. Теліга, та його дружина Стефанія⁴¹; поет і прозаїк Іван Чернява⁴², письменник Андрій Крижанівський⁴³. У домі Лівіцьких Теліга зустрічалася також з відомими військовими діячами армії УНР: генералом Марком Безручком, який очолював у Варшаві Українське Воєнно-Історичне Товариство (у

його домі вона гостювала на Великдень 1933 р.[С. 253]⁴⁴, со-
тником Петром Самутіним, який у 1931 – 1933 рр. навчався у
Військовій Академії при Генеральному Штабі у Варшаві⁴⁵, ге-
нерал-хорунжим Володимиром Сальським⁴⁶ та ін. Одним з най-
цікавіших для неї співбесідником О. Теліга називала інженера
Всеволода Соколовського, який у 1920 – 1921 рр. очолював
консульство УНР у Швейцарії, пізніше отримав там диплом агро-
нома і у Варшаві очолював Технічний департамент молочної
промисловості⁴⁷.

Зміни у варшавському оточенні О.Теліги сталися на рубежі
1933 – 1934 рр., коли розгорілася гостра полеміка між видавця-
ми і авторами літературного журналу «Ми», недавніми її прия-
телями, та «Вісником» Д.Донцова. Як уже згадувалося вище, це
привело до розриву стосунків між О.Телігою та Н.Лівицькою-
Холодною, одночасно О.Теліга відходить від середовища УНР і
починає активно працювати в Українській студентській громаді
(УСГ), яка була під впливом ОУН.

У найближчому тогочасному оточенні О.Теліги були: укра-
їнський теолог, літературознавець, поет, редактор журналу
«Дитина», співробітник Івана Огієнка Іван Коровицький⁴⁸,
разом з яким збиралася видавати газету; студент гуманісти-
ки Варшавського університету, поет Сергій Кушніренко, який
присвятив їй вірш «Психопортрет»⁴⁹, молоді галичанки Ксенія
Світлик⁵⁰, студентка Вищої фотографічної школи і активна
учасниця УСГ, та Дарія Беч⁵¹, що навчалася в Інституті руч-
них робіт і рисунків, та інші. Особливою симпатією О. Теліги
користувався активіст УСГ, студент філософського факульте-
ту Варшавського університету Олег Штуль, її майбутній со-
ратник по боротьбі і перший біограф, відомий під псевдонімом
О. Жданович⁵².

Останні листи О.Теліги, написані у січні 1942 р. з Києва
О.Лашенкові до Праги та У.Самчукові до Рівного, передають
відчуття тривоги, яке переживали українські патріоти від за-
грози, яка над ними нависла, і одночасно – задоволення від
того, що багато було людей, готових надати їм свою підтримку.

О.Теліга розповідала про роботу очолюваної нею Спілки українських письменників, ділилася своїми планами, випромінювала оптимізм і «чудесний настрій»⁵³.

Означені у цій статті сюжети далеко не вичерпують інформаційних можливостей усього комплексу джерел, що відносяться до творчої спадщини О.Теліги. Однак вони дозволяють зробити висновок про те, що поетичні, публіцистичні твори О.Теліги та її епістолярій значно розширюють джерельну базу для дослідження життєвого шляху письменниці, тобто стають джерелами для біографістики і в історичному контексті епохи повинні ширше використовуватися як істориками, так і літературознавцями. І, наголосимо, особливо тим, кого цікавлять проблеми створення просопографічних нарисів про видатних особистостей.

1. Див.: Олена Теліга: Бібліографічний покажчик / Автори-упорядники: О.Білик, Н.Миронець, І.Негрейчук // Теліга Олена. О краю мій... Твори. Документи. Біографічний нарис / Упорядник Н.Миронець. – К. : Вид-во ім.Олени Теліги, 1999. – С. 457–486 (далі при посиланні на це видання сторінки вказані в тексті); Олена Теліга: Бібліографічний покажчик / Укладачі О.Г.Люта, Л.О.Смочко. Передмова В.С.Попа. – Ужгород: Патент, 1999. – 92 с.

2. Бойко Ю. Олена Теліга як публіцистка і поетка // Бойко Ю. Вибране. – Мюнхен, 1981. – Т. 3. – С. 363–374; Олена Теліга як публіцист: (Один з аспектів великої особовості) // Самост. Україна. – 1992. – Січ. – берез. 5–6; Старченко Т.В. Питання українського національного відродження в публіцистиці Олени Теліги // Журналістика. Преса. Телебачення. Радіо: Респ. міжвуз. наук. зб. – 1993. – Вип. 25. – С. 155–161; Колесниченко-Братунь Н. Публіцистика Олени Теліги // Дзвін. – 1994. – № 4. – С. 137–140; Червак Б. Олена Теліга як публіцист // Укр. слово. – 1994. – 10 лют.; Миронець Н. Поетка про поета (Рецензія Олени Теліги на збірку Євгена Маланюка) // Розбудова держави. – 1998. – № 7/8. – С. 126.

3. Джерела до новітньої історії України: Матеріяли до історії літератури і громадської думки. Листування з американських архівів 1857–

1933.–Т. 3. / УВАН у США; Ред: Б.Струмінський, М.Скорупська у співпраці з Е.Касинцем і Н.Лівицькою-Холодною; Вступ. ст.: М. Раєв, М. Скорупська; Заг. ред.: Я.Білінський, В.Омельченко, О.Федишин. – Нью-Йорк, 1992. – С. 549–751.

4. Шерех Юрій. Скарби, якими володіємо (Рец.: Джерела до новітньої історії України: Матеріали до новітньої історії літератури і громадської думки. Листування з американських архівів 1857–1933. – Н.-Й.: Укр. Вільна Академія Наук у США, 1992).–Т. 3. // Сучасність. – 1993. – № 6. – С. 147–164; Миронець Н. До біографії Олени Теліги: Знайомство з Дмитром Донцовим // Укр. слово. – 1997. – 20 лют.; Ї ж. «З товариським привітом...О.Теліга»: (Лист Олени Теліги до Богдана-Ігоря Антонича) // Укр. слово. – 1998. – 9 лип.; Ї ж. Епістолярна спадщина Олени Теліги як історико-літературне джерело // Спеціальні галузі історичної науки: Зб. на пошану М.Я.Варшавчика / Редкол.: Я.С.Калакура (голов. ред.) та ін. – К., 1999. – С. 146–167; Ї ж. Невідомі листи Олени Теліги // Укр. слово. – 2000. – 20–26 лип.; Коцюбинська М. «Зафіксоване і негліне». Роздуми про епістолярну творчість. – К.: Дух і Літера, 2001. – С. 12, 46, 61–67.

5. Теліга Олена. Листи. Спогади / Упоряд. Н.Миронець. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2003. – 400 с.; 2-ге вид., випр. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. – 400 с.

6. Теліга Олена. Листи. Спогади. – С. 94.

7. Шерех Ю. Вказ. праця. – С. 158.

8. Теліга Олена. Листи. Спогади. – С. 118–119.

9. Там само. – С. 85.

10. Ільєва Г. «Сплелися боротьба й кохання, і кращий хто, не знаю я»: Пасіонарність любовної поезії О.Теліги // Літ. Україна. – 1995. – 12 жовт. – С. 3.

11. Теліга Олена. Листи. Спогади. – С. 110–111, 126, 128, 130.

12. Там само. – С. 126.

13. Там само. – С.130.

14. Там само. – С.146.

15. Там само. – С. 150. Йдеться про статтю В.Стерницького (Вістник. – 1933. – Кн. 6. – С. 441–446), яку О.Теліга в листі назвала не точно – «Стиль сучасного покоління».

16. Там само. – С. 88.
17. Там само. – С. 43.
18. Там само. – С. 42.
19. Там само. – С. 68.
20. Там само. – С. 122, 124.
21. Там само. – С. 66–67.
22. Там само. – С. 200. Тут О. Теліга цитує невідомий нам свій вірш.
23. Там само. – С. 76–77.
24. Там само. – С. 159.
25. Жданович О. На зов Києва // Олена Теліга. Збірник / Редакція і примітки О.Жданович. – Детройт; Нью-Йорк; Париж: Вид. Українського Золотого Хреста в ЗДА, 1977. – С. 159–199.
26. Енциклопедія українознавства: Слов. частина: В 10 т. /Наук. Т-во ім. Шевченка; Голов. ред. В.Кубійович. – Париж; Нью-Йорк, 1976. Т. 8. – С. 3164; Ukraine. A Concise Encyclopaedia, 2 vols. – Toronto: University of Toronto Press., 1963–71.– Vol. 1/– P. 1062; Encyclopedia of Ukraine. V vols v.v.: St-z /Edited by D.Struk. – Toronto; Buffalo; London, 1993. – р. 184; Координати. Антологія сучасної української поезії на Заході / Упоряд. Б.Бойчук, Б.Рубчак . Вступ. ст. І.Фізера. Нью-Йорк: Сучасність, 1969. – Т. 1. – С. 145; С.Н.Andrusyshen, Watson Kirkconnel. The Ukrainian Poets. 1189–1962. – Toronto: University of Toronto Press, 1963. – P. 462.
27. Теліга Олена. Листи. Спогади. – С. 69.
28. Там само. – С. 75–76.
29. Там само. – С. 56, 60, 77, 102 та ін.
30. Там само. – С. 223.
31. Там само. – С. 229.
32. Там само. – С. 182–185.
33. Там само. – С. 67–68.
34. Там само. – С. 114.
35. Там само. – С. 105.
36. Там само. – С. 123.
37. Там само. – С. 196.
38. Там само. – С. 51, 66, 83, 114 – 115, 132 – 134, 160–161,
39. Там само. – С. 51, 60–61, 156, 160, 164, 174 та ін.

-
40. Там само. – С. 61, 65.
  41. Там само. – С. 48–49, 50, 52, 60, 63 та ін.
  42. Там само. – С. 146, 147.
  43. Там само. – С. 146–147, 149, 151, 155, 179.
  44. Там само. – С. 250.
  45. Там само. – С. 146, 250, 367.
  46. Там само. – С. 250, 367.
  47. Там само. – С.119, 369.
  48. Там само. – С. 195, 197, 201–204, 211–212, 215.
  49. Там само. – С. 196–198.
  50. Там само. – С. 193 – 199, 201–208, 209, 211–215.
  51. Там само. – С. 196, 199, 201–203, 205, 209–215.
  52. Про стосунки О.Теліги та О.Штуля див.: Миронець Н. Олена Теліга та Олег Штуль: ідейна єдність та духовна близькість // Розбудова держави. – 2003. – № 9–12. – С. 39–48.
  53. Теліга Олена. Листи. Спогади. – С. 228–232.

Nadiya Myronets

**THE POETIC, PROSAIC AND EPISTOLARY HERITAGE
OF OLENA TELIHA AS A HISTORICAL SOURCE**

The article deals with the analysis of the poetic, prosaic works and letters of O. Teliha and considers, how her personal world outlook, cultural level, literary preferences, traits of her character, some facts from her biography as well as conditions of her life in the various periods, atmosphere in the literary circle of Ukrainian emigration in Poland in 1930-s and situation in Kyiv during German occupation in them are reflected. The author has come to conclusion that creative heritage of O. Teliha is an important source for historians and specialists in literature.